

Fogyatékos gyermekek intézményes nevelése a második világháborút követő években Magyarországon

Hodász Kata¹

Háttér és célok

Az elmúlt évtizedekben időszerű és ígéretes vizsgálati területként jelent meg a második világháborút követő évek (gyógy)pedagógiájának, neveléstudományának tanulmányozása. A rendszerváltó időkben, majd a rendszerváltást követően politikai érdeklődés motiválta ezen vizsgálatokat, a tematika felé fordulás ekkor már tudományos, történeti megközelítések keretei között, ideológiai kötöttségek nélkül történhetett. Napjainkban a korszak pedagógiai jelenségeit változatos források bevonásával problémátörténeti, narratív, társadalomtörténeti szempontok alapján egyaránt vizsgálják a kutatók. (Golnhofer, Szabolcs 2016) A szocialista korszak neveléstudományáról beszélve különösen érdekes és a történetírói szemléletet próbára tevő feladat a gyógypedagógia múltjának árnyalása: a második világháború gyógypedagógiát érintő eseményeinek, következményeinek feltárása, majd a közvetlenül a háború után kezdődő szakmai teljesítmények, intézményrendszert érintő változások tanulmányozása.

Gordosné Szabó Anna írásában olvashatjuk, hogy az 1945 utáni másfél évtized a „*gyógypedagógia hőskorának*” tekinthető (Gordosné Szabó 2012, 34.). A második világháborúban a gyógypedagógiai intézmények jelentős része megsemmisült, a fennmaradt épületek közül pedig többet katonai vagy politikai célokra lefoglaltak, az igazgatók egy részét leváltották. A gyógypedagógiai intézményrendszer újjászervezésében meghatározó személyiség volt Bárczi Gusztáv (1890–1964) gyógypedagógus-orvos, a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola igazgatója, aki pedagógusokkal és politikusokkal küzdött az elhagyott és/vagy hátrányos szociális körülmények között nevelkedő fogyatékos gyermekek sorsának megoldásáért. A lehetőségek azonban kedvezőtlennek bizonyultak. 1945 volt a magyar gyógypedagógia átmeneti éve, majd 1946 augusztusa után történt meg az intézményekben a munka megszervezése, a gyógypedagógiai intézményrendszer háború utáni konszolidálása. (Bárczi 1955) Jelen tanulmány a korszak neveléstudományának, iskolaügyének főbb sajátosságait, valamint a második világháború gyógypedagógiát érintő eseményeit áttekintve, vizsgálja a gyógypedagógiai intézményrendszer, ezen belül is leginkább az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának alakulását az 1945 utáni években, majd a Rákosi-diktatúra (1948–1956) időszakában.

Elméleti keretek, vizsgálódási kérdések, kutatásmethodikai eljárások

A vizsgálódás fő témája az értelmi fogyatékos gyermekek intézményrendszerének rekonstrukciója a rendelkezésre álló forrásanyag alapján, a második világháború gyógypedagógiát érintő eseményeitől az 1950-es évekig. Kutatásunk fő kérdése-

---

¹ Semmelweis Egyetem Pető András Kar, Humántudományi Intézet

ként az értelmi fogyatékos gyermekek számára létrehozott gyógypedagógiai osztályok és iskolák második világháborút követő helyreállítására, működésére, az intézményrendszert érintő változásokra, áttelepítési-visszatelepítési² munkálataira fókuszálunk. Szükségesnek érezzük pillanatfelvételt nyújtani arról, hogyan működtek az osztályok, intézmények az 1948 utáni megváltozott politikai viszonyok között, hogyan nyomta rá bélyegét a szovjet ideológia a gyógypedagógiai intézményrendszer életére.

Kutatási területünk vizsgálatához főként olyan szakirodalmi munkákban kezd-tük meg a tájékozódást, amelyek a vonatkozó időszak politikai átalakulásának átfogó tárgyalása mellett a kultúrpolitikai kérdésekre is kitérnek. (Romsics 2010; Gyarmati 2021; Csikós 2022) A kutatás során segítséget – és biztos elméleti alapot – jelentettek mindazon hazai neveléstörténeti kutatók áttekintő, összefoglaló jellegű vagy egyéni élettörténeteket feltáró elemzései, akik az adott korszakot behatóbban vizsgálták. (Halász 1984; Knausz 1985; Mihály 1988; Mészáros 1989; Kardos 2003; Németh, Biró 2016) A második világháborút követő időszak megismeréséhez, megértéséhez tudományelméleti és módszertani alapo-zású mun-kák is segítséget nyújtottak. (Golnhofer 2004; Golnhofer, Szabolcs 2016) A fő-kuszba emelt időszak gyógypedagógiai intézményrendszere, annak hangsúlyos elemei a magyar gyógypedagógia-történet kutatóinak legmarkánsabb publiká-cióiban, elemzéseiben manifesztálódnak (Hatos 1972; Mesterházi 1988; Nóbik 2010; Gordosné Szabó 2012; Gál 2010; 2015), amelyek megismerése szintén megkerülhetetlen részét képezte a kutatásnak.

A szocialista korszak gyógypedagógiájának vizsgálata során különösen érde-kes és megkerülhetetlen Bárczi Gusztáv munkásságának, írásainak, a pavlovi nervizmus³ koncepciójának megismerése és megértése. (Bárczi 1940; 1946; 1952; 1955; 1959) Az alkalmazott módszerek között szerepelt a fogyatékos gyermekek intézményrendszerével foglalkozó, témánk szempontjából releváns korabeli szak-mai (pedagógiai, gyógypedagógiai) diskurzusok (Berényi 1940; Krieger 1948; Weszelovszky 1948; Buday 1951; Lackó 1952), valamint a vonatkozó törvények, rendeletek elemzése, értelmezése is. Ezen elméleti keretek felhasználásával ki-

---

² Az áttelepítés a fogyatékos tanulók kiválasztásának, majd gyógypedagógiai osztályokba való átirányításának, áthelyezésének folyamata. A visszatelepítés az addig gyógypedagógiai oktatásban részesülő tanulók visszairányítása, majd integrálása az általános iskolai osztályba. (Mile, Kiss 2022; Szabóné Pongrácz 2022) A tanulmányban – a korabeli szóhaszná-lattal élve – e két kifejezést használjuk a folyamatok leírására.

³ Az 1950-es évek elején a gyógypedagógia elméletére és gyakorlatára átható befolyást kezdett gyakorolni az orosz-szovjet defektológia és az annak biológiai alapját képező pavlovi nervizmus. Ivan Petrovics Pavlov (1849–1936) tanításait a gyógypedagógia vonatkozásában elsősorban mint a feltétlen és feltételes reflexekről, az agykéreg ingerlési és gátlási folyamatairól, az első és második jelzőrendszer működéséről a fogyatékosságok egységes magyarázó elveként alkalmazták. A gyógypedagógia körébe tartozó jelenségeket kizárólag természettudományos megközelítésekkel, a felsőbb idegműködés törvényeivel össze-függésben vizsgálták. (Zádor 1951; Bárczi 1952; Mesterházi 1988) Az 1950-es évek végén fel-ismerték, hogy a természettudományos magyarázó elvek nem oldják meg a fogyatékos gyer-mekek nevelésére-oktatására vonatkozó kérdéseket. Tudatossá vált, hogy továbbfejlesztés, differenciált intézményrendszer létrehozása szükséges az értelmi fogyatékos gyermekek nevelési-oktatási rendszerében. (Hatos, 1972)

rajzolódott, hogy az 1949 utáni időszakban kiépülő totalitárius államhatalom a gyógypedagógia addig kialakult formáit is többszörös kihívás elé állította, hiszen mind a diszciplínajellemzők (lásd pl. Méhes 1958), mind az intézményrendszer jelentősen megváltoztak.

A kutatás során – a rendelkezésre álló forrásanyag jellegének és tartalmának megfelelően – alapvetően a klasszikus forrásfeltáró, -elemző és interpretáló módszert alkalmaztuk. Az elsődleges és másodlagos forrásszövegek analitikus, forráskritikai elemzése és komparatív értelmezése után szintetizáló összefoglalást nyújtottunk a vizsgálat alá vont korszak gyógypedagógiai intézményrendszeréről, ennek változásairól, az értelmi fogyatékos gyermekek áttelepítési folyamatairól, neveléséről-oktatásáról.

Az iskolaügy alakulása Magyarországon az 1945 utáni években

Gyarmati György (2021) egy „félleg-meddig elfeledett korszak”-ként jellemzi a Rákosi Mátyás nevéhez kötődő terroruralom időszakát, amelyben rendszerváltó és rendszeren belüli fordulatok váltották egymást. A második világháború utáni évtizedben az egymást követő politikai berendezkedések egyike sem stabilizálódott. A kommunista pártgyeduralom konszolidálásának hiánya leginkább az átmenetiséget, az ideiglenességet állandósította. (Gyarmati 2021) A Rákosi-korszak viszonylagos elfeledettsége ellenére a magyar neveléstörténeti kutatásokban a második világháborút követő éveknek sajátos múltja van, legfőképp az 1945 utáni négy év pedagógiájának. (Golnhofer 2004) A magyar gyógypedagógiai iskoláztatás 1945 utáni sajátosságainak értelmezése érdekében felvázoljuk, hogy a vizsgált időszakot mi jellemezte oktatáspolitikai szempontból, hiszen az iskolaügyet érintő változások függvényében a fogyatékos gyermekek nevelése-oktatása is sajátosan alakult.

A második világháború hadműveletei 1945 tavaszán értek véget hazánkban. A győztes hatalmak szövetségi politikájának rövid átmeneti időszaka után megkezdődött a hidegháború, Magyarország 1947 után a szovjet birodalmi övezet része lett. (Romsics 2010) 1945 és 1949 között még többpártrendszer működhetett hazánkban, folytatódtak a háború előtt tervezett oktatási reformok, azonban már megkezdte kiépülését a proletárdiktatúra. (Mészáros, Németh, Pukánszky 2002) Közvetlenül a második világháború után – a modern, polgári demokratikus jogállam kiépítésének szellemében – a véleményformálásban meghatározó politikusok és szakmai körök egyetértettek abban, hogy az iskolarendszert demokratikus irányba kell fejleszteni, amely felszámolja a korábbi rendszer szelektív jellegét. (Pukánszky 2014) Az oktatásügy 1945 után egyre érzékelhetőbben és látványosabban a politika alakulásának függvénye volt. Az időszakot jellemezte továbbá, hogy átmeneti jellegénél fogva keveredtek benne az 1945-ben megindult demokratikus átalakulással összefüggő elgondolások, a szocializmus előkészítéseként tekinthető tendenciák, s az 1945 előtti művelődéspolitikai szelleme is gyakran érezte még hatását. (Jáború 1958)

Az iskola demokratizálásának elve vezette az oktatásügy irányítóit, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztus 16-án rendeleti úton intézkedett a

nyolcosztályos általános iskola megszervezéséről.⁴ Az általános iskola óra- és tanterve 1946-ban jelent meg. Kiindulási elgondolása az volt, hogy az általános iskolának szélesebb alpműveltséget kell nyújtania, mint a korábbi nyolcosztályos népiskola és a polgári iskola, ugyanakkor figyelemmel kellett lennie az iskola kötelező jellegére, s arra a tényre, hogy az iskolát elvégző tanulók kisebbik része tanul tovább középiskolában, nagyobb hányada végleg befejezi tanulmányait. Az óra- és tanterv készítői azt is szem előtt tartották, hogy a nyolc évig folyó egységes képzés keretein belül lehetőséget kell adni a tanulók egyéni adottságainak, elő kell készíteni későbbi pályaválasztásukat. (Jáború 1958) 1945 után tehát a közoktatás-ügy vezető szerveinek legfontosabb feladata az volt, hogy döntsenek az általános iskola szervezésének elveiről és kidolgozzák a megvalósítás sok esztendőes tervét.

1948-ban a hatalom birtokába jutott szélsőséges baloldali párt, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetése véget vetett az intézményes nevelés-oktatás ideológiai, vallási, világnézeti pluralizmusának. A sorozatos támadások után sor került az egyházi iskolák államosítására. 1948. június 16-án életbe lépett a közoktatás intézményeinek államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvénycikk, amely súlyos törést jelentett a magyar iskolák életében. Az iskolák államosítását kimondó törvény a fogyatékos gyermekek intézményrendszerét is érintette.⁵ A magyar iskolák életében e fordulat a Rákosi-korszak oktatáspolitikájának kezdetét jelentette, az 1950-es éveket már a párt diktatúra által vezérelt időszakként értelmezhetjük. Az állami iskolamonopólium kiépítése a párt mindenre kiterjedő beavatkozását eredményezte. Az iskolareformok, a tantervek, a tankönyvek, a tananyag meghatározása, az oktatásirányítók, az igazgatók és a pedagógusok kiválasztása a párt vezetőinek hatáskörébe került. (Kardos 2003) Az ötvenes évek iskolarendszerének átszervezését két irányvonal vezérelte: az egységességre törekvés és a hosszan tartó iskolázást biztosító oktatási rendszer kiépítésének szakmai tendenciája, valamint a saját hatalmának kiépítésére és konszolidálására törekvő kommunista párt politikai céljai. (Halász 1984)

A hatalomra jutó kommunista párt az alapfokú iskoláztatást is a pártérdekek szolgálatába kívánta állítani. A pedagógia – és szűkebb szegmense, a gyógypedagógia – legfőbb feladata a vonatkozó évek során a társadalom számára hasznos, öntudatos, fegyelmezett, közösségért élő ember, a szocialista embereszmény megteremtése lett. Ennek a célnak felelt meg a marxista-leninista elvekre épülő szocialista nevelélmélet, amely az iskolában közvetítendő ideológiát is képezte. Az 1950-es évek pedagógiájának elméleti alapját, a pedagógusok továbbképzésének hátterét a szovjet nevelélmélet, szovjet szerzők munkái szolgáltatták. (Dénes 1949; Faragó 1950) Minden iskolatípus pedagógusának tudati átformálását sürgette a megjelent rendeletek egész sora. S miután az egykori Szovjetunióban a gyermektanulmány és a reformpedagógia áramlatai az 1936. július 4-én kiadott

---

⁴ A gondolat már a húszas években felmerült, azonban a gazdasági válság a megvalósítás akadályát képezte. (Pukánszky 2014) Az 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról elrendelte a nyolcosztályos népiskolák létesítését, de a háborús viszonyok hátráltatták ennek tömegessé válását.

⁵ Például: Izraelita Siketnémák Országos Intézete, Budapest; Római katolikus és ágostai hitvallású evangélikus kisegítő iskola, Sopron; Patronage gyógypedagógiai nevelő- és foglalkoztató intézetek, Kisújszállás, Gyula. (Gordosné Szabó 2012, 34.)

határozat óta nemkívánatosak voltak – hiszen kiáltó ellentmondásban voltak a marxizmussal és a szocialista építés gyakorlatával –, ezért ezen pedagógiai irányzatok hazánkban sem terjedhettek el. (Mérei 1949; Kiss Kond 1997)

1950-ben minden korábbinál élesebb fordulatot vett az oktatáspolitikai alakulása: a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége március 29-én párthatározatot adott ki, amely súlyos hiányosságokat állapított meg a köz- és felsőoktatás munkájában. Az alapfokú oktatás tekintetében az iskolákban még mindig erőteljesen megnyilvánuló „burzsoá ideológia”, különösen a „klerikális reakció” befolyását emelte ki. A határozat sürgette a tantervek, a tananyag és a tankönyvek marxista-leninista ideológia szellemében történő átdolgozását, a gyermekek szociális összetételének szabályozását, valamint kiemelte, hogy a pedagógiai munka súlypontja a köznevelés területén a termelés igényeinek jobb kielégítése kell legyen. A határozat az oktatásügy kudarcaiért a párt „ellenségeit” tette felelőssé, melynek következtében elkezdődött a nem párthű személyek eltávolítása a különböző pozíciókból, helyükre a párt elkötelezett tagjait helyezték. (Kéri, Varga 2004, 24–25.)

Az 1950-es évek végén az általános iskola modernizálásának akadályaként a tanteremhiány és az osztott iskoláktól távol lakó tanulók iskolába szállításának megoldatlansága mutatkozott. Az iskolaépítkezések ütemezése csak a születési arány növekedéséből adódó tanulólétszám-növekedést tudta követni. Megoldandó problémaként mutatkozott továbbá, hogy még mindig magas volt azoknak a tanulóknak a száma, akik a nyolc osztály befejezése előtt hagyták el az iskolát tizennégy éves korukban. Az általános iskola szervezése pedagógushiányt is teremtett, amelyet a tanítóképzők és a pedagógiai főiskola tanulmányi idejének csökkentésével, a szaktanári tanfolyamok számának növelésével kívántak megoldani. (Jáború 1958, 486.)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a neveléstudomány művelésének elvárásai, lehetőségei alárendelődtek a korszak aktuálpolitikai elvárásainak. A (nevelés)történészek kutatásai szerint az oktatás, képzés színvonalát a kötelező tananyag, a pedagógia tartalmának ideologikus töltete nagymértékben meghatározta: „Ennek eredményeként az ötvenes években politikai kritériumok, illetve vulgáris, a sztálini, szovjet gyakorlattal azonosított marxista szempontok alapján radikálisan elvetették az 1945 és 1947/49 között működő, polgárinak nevezett különböző pedagógiai irányzatokat, nézeteket, megoldási módokat. Ez a megközelítés a tudományos megismerés korlátozásához, elmaradásához, a szakmai kérdések átpolitizált, alapvetően hamis megítéléséhez vezetett.” (Golnhofer 2004, 9.) A fent említett elvek, célok és feladatok a gyógypedagógiát tekintve is meghatározóak lettek. Az 1950-es években a gyógypedagógiai intézményrendszer is szigorúan bizalmas jelzésű, a közgyűjteményekben töredékesen megmaradt, az azok előkészítésében részt vett szakemberek kényszerű kompromisszumkészségét tükröző minisztériumi döntések és párthatározatok szerint működött. A különböző határozatok, a párt elvárásait biztosító dokumentumok szabták meg a gyógypedagógiai tevékenység szellemét, a beiskolázási kritériumokat, a tantervek, ezáltal a tantárgyak tanításának célmeghatározásait, tartalmát. (Gordosné Szabó 2012, 34–35.)

A második világháború gyógypedagógiai intézményrendszerét érintő mozzanatai

Az 1930–1935 közötti években a gyógypedagógiai intézmények többnyire a települések állami elemi népiskoláinak keretében, mint egy vagy két évfolyamos, ún. kislétszámú (kisegítő) osztályokként működtek. (Klug, Simon 1935) Bár ezen osztályok állami jellegűek voltak, szervezésük szükségességét nem az állam ismerte fel, hanem egy-egy pedagógus, a város vagy egy pártfogó egyesület emelte a köztudatba, hogy a fogyatékos gyermekek számára nevelés-oktatás által a fejlesztés lehetőségét biztosítani kell. Azokon a településeken azonban, ahová ilyen kezdeményező pedagógusok nem jutottak el, nem történt gondoskodás ezekről a gyermekekről. Az enyhe értelmi fogyatékos gyermekek, valamint az „erkölcsi fogyatékosnak” titulált tanulók, akiknek kisegítő osztályokba kellett volna járniuk, nem voltak mindenütt beiskolázhatók, a fővárosban, a főváros környékén és a nagyobb vidéki városokban létesített, alacsony számú osztályok nem voltak elegendőek a befogadásukra. (Krieger, 1948) A gyógypedagógiai osztályok tekintélyes hányada a Gyógypedagógiai Intézetek és Kisegítő Iskolák Országos Szakfelügyelőségének megszűnése után, valamint a háború kitörése miatt megszűnt. (Weszelovszky 1948)

A második világháború gyógypedagógiát érintő eseményeiről, valamint a gyógypedagógiai intézmények újjászervezéséről Bárczi Gusztáv (1955) visszaemlékezése nyújt pillanatfelvételt. 1944. november 10-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezése a gyógypedagógiai intézmények további sorsát az intézetek igazgatóira bízta. A rendelet felszólította a még alkalmazásban álló igazgatókat, hogy intézményükkel vonuljanak nyugatra,⁶ ha az akkori kormány⁷ támogatását igénybe kívánják venni. A hallássérült gyermekek budapesti, debreceni, egri, kaposvári, szegedi, valamint váci intézményének épületeit hadi célokra lefoglalták, s a bennük elhelyezett gyermekeket a szülők hazavitték. A látássérült gyermekek intézetének épületét kórház céljaira kellett átadni. Az értelmi fogyatékos gyermekek számára Budapesten, Gyulán, Kisújszálláson működő intézeteket szintén kiürítették, majd hadi célok szolgálatába helyezték. A budapesti Alkotás utcai intézet kivételt képezett, épületében a Svéd Vöröskereszt helyezte el hatvan gyermeket, akik a háború végét itt élték át. Az összes hazai intézmény közül ez volt az egyetlen, ahol a gyógypedagógiai munkát a háborús események nem szakították félbe, gyermekvédelmi jellegét a nehéz időszakban is megtartotta. 1945. január 1-én összesen száz növendék részesülhetett gyógypedagógiai nevelésben, hatvan gyermek volt elhelyezve az Alkotás utcai intézményben, húsz gyermek a fiúk számára működő váci foglalkoztató intézetben, húsz gyermek pedig a gyulai intézetben. A fogyatékos gyermekek többsége a szülőkkel vagy gyermekmenhelyek kötelékében tartózkodott. (Bárczi 1955, 11–12.)

A magyar gyógypedagógia átmeneti időszakát képezte az 1945-ös év. Az 1945 előtti évek gyógypedagógiát irányító, a fogyatékos gyermekek nevelésében-

⁶ A Szegedtől délre átkelt szovjet hadsereg érkezésével, haladásával összefüggésben. (Ravasz, 2003)

⁷ 1944. október 16-án a Szálasi-kormány (Nemzeti Összefogás Kormánya néven) került hatalomra. (Romsics 2010, 266–267.)

oktatásában meghatározó szerepet betöltő személyiségei⁸ már nem voltak szolgálatban vagy életüket veszítették. Leváltásuk, nyugdíjazásuk vagy haláluk legnagyobb részben az 1940–1950 közötti években történt. A gyógypedagógiát képviselő új szakemberek pedig még korántsem rendelkeztek kellő tapasztalattal a fogyatékos gyermekeket érintő nevelő-oktatómunka elméletének és gyakorlatának megalapozásához. (Bárczi 1955) Bárczi Gusztáv a következőképpen jellemzi ezt az időszakot: „1940–1945-ig a magyar gyógypedagógia szinte tehetetlenül vergődött. Ranschburg és Sarbó a munkától visszavonultak, Tóth Zoltán, Borbély Sándor, Éltes Mátyás meghaltak, a Tanárképző nem működött, mivel az akkori kormányzat úgy találta, hogy a kiképzett gyógypedagógusok száma nagy és az országnak nincs szüksége több gyógypedagógusra. Csak 1–2 intézetben folyt a lankadatlan munka és ezen a téren ki kell emelni az alkotás-utcai Állami Gyógypedagógiai Nevelőintézetet és a siketnémák budapesti, valamint a kaposvári intézetét...” (Bárczi 1952, 13–14.)

A háború alatt jelentős károsodás érte az épületeket, a bútorzatok, a taneszközök megsemmisültek. A gyógypedagógiai intézetek újjáépítését, újjászervezését az intézmények igazgatói és nevelőtestületei a technikai dolgozókkal karöltve indították meg. Ennek tudható be, hogy a már 1945 előtt működő intézmények többségét meg tudták menteni. Az éberrel dolgozó igazgatók és a hivatásukat szerető pedagógusok munkájának köszönhető, hogy 1946 augusztusa után megtörtént az intézményekben a munka megszervezése. (Bárczi 1955)

A fogyatékos gyermekek iskoláztatásának alakulása 1945 után

1945 augusztusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeleti úton intézkedett az általános iskolák létrehozásáról. E rendelet a gyógypedagógiai intézményekre is érvényes volt, azonban mivel egyértelmű további intézkedés nem történt, az illetékes személyek következtlenül hajtották végre az ebben megfogalmazott utasításokat. (Gordosné Szabó 2012) A rendelet jegyében megszületett az addig különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékos tanulók intézményeinek (gyógypedagógiai nevelőintézet, kiegészítő iskola, tömegiskolában működő kiegészítő osztály) egységesítése. Az első magyar általános iskolai tanterv megjelenése (1946) után egy évvel már a „*gyógypedagógiai iskolák és osztályok egységes tantervét*” is kiadták.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 70.000/1946. V. K. M. számú rendelete az általános iskola továbbfejlesztése tárgyában a fogyatékos gyermekek elkülönített iskoláztatásáról is rendelkezett. E rendelet az érintett gyermekeket nevelhetőség szempontjából két csoportra osztotta: az első csoportba tartoztak azok a tanulók, akik részére az általános iskola keretében elkülönített gyógypedagógiai osztályt (rég elnevezés szerint kislétszámú osztályt) létesítettek (enyhe értelmi fogyatékos gyermekek), míg a másik csoportba tartozók részére gyógypedagógiai zárt intézmények álltak rendelkezésre (középsúlyos és súlyos fogyatékos gyermekek). Gyógypedagógiai osztályok létesítése abban az esetben valósulhatott meg, ha az érintett gyermekek száma az adott településen együttesen

---

⁸ Ranschburg Pál (1870–1945), Sarbó Artúr (1867–1943), Borbély Sándor (1866–1932), Éltes Mátyás (1873–1936), Klug Péter (1876–1970), Istenes Károly (1880–1961), Herodek Károly (1873–1969), Sulyomi-Schulmann Adolf (1883–1942), Tóth Zoltán (1883–1940).

legalább tizenöt fő volt. A gyógypedagógiai osztályba egy-egy nevelőre, illetve osztályra húsz gyermeknél több nem volt felvehető. A rendelet meghatározta, hogy az osztályokba, iskolákba elsősorban gyógypedagógiai képezéssel rendelkező vagy gyógypedagógiai tanfolyamot végzett nevelőket kell beosztani. Azokon a településeken, ahol már működött gyógypedagógiai intézmény, ezekbe az iskolákba kellett beiskolázni a fogyatékos gyermekeket. A gyógypedagógiai osztályokat az általános iskola keretén belül csak abban az esetben lehetett felállítani, ha a gyógypedagógiai iskolából férőhelyhiány miatt annyi tanuló kiszorult, hogy ez külön osztályok létesítését indokolta, illetve, ha a gyógypedagógiai iskolától nagy távolságra élő gyermekek elhelyezése csak ilyen formában vált megoldhatóvá.

A minisztérium a fogyatékos gyermekek nevelésügyének gondozására ismét életre hívta a gyógypedagógiai ügyosztályt, amely 1947. július 1-én kezdte meg működését. Az ügyosztály tagjai több ízben felkeresték a népoktatási kerületek tanfelügyelőit, hogy tájékozódjanak az intézményszervezés tárgyi és személyi lehetőségeiről. Megfordultak az ország valamennyi olyan városában és községében, ahol gyógypedagógiai osztályok szervezése szükségesnek mutatkozott, hogy a tankerületek előtt ismertessék a gyógypedagógia célját, segítségükre legyenek a gyermekek áttelepítésénél, valamint megadják az osztályvezetőknek azokat az útmutatásokat, melyek nyomán munkájukat megkezdhetik. (Weszelovszky 1948) Az intézményekben folyó munka tartalmi eredményeiről, a pedagógusok továbbképzéséről, a szülők iskolai életbe történő bevonásáról, valamint a politikai befolyás megjelenéséről a következő forrásból kapunk szemléletes képet: *„Kormányzatunk célkitűzéseit csak akkor tudjuk megvalósítani, ha az iskolai nevelő-oktatómunkát minél eredményesebbé tesszük. Ezt elsősorban a pedagógus továbbképzés biztosítja. Ebben az iskolai évben minden gyógypedagógus szakmai és ideológiai továbbképzésben vesz részt. Rövidesen megindul a gyermekfelügyelők szakmai képzése is. Másik fontos lépés az eredményes iskolai munka eléréséhez a Szülői Munkaközösségek megszervezése és kiképzése. Tudjuk, ez nem könnyű feladat, de komoly nevelési eredményt csak akkor tudunk felmutatni, ha ezt jól megszervezzük. Családlátogatásaink alkalmával fel kell világosítani a szülőket arról, hogy milyen fontos összhangba hozni az otthoni és az iskolai nevelést. Szívós, kitartó felvilágosító munkával, a szülők nevelésével kell elérnünk, hogy ők is részesei legyenek az iskolai életnek, gyermekük eredményes nevelésének.”* (Buday 1951, 826.)

1954. június 12-én a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának ankétján elhangzó, Bárczi Gusztáv referátumából származó idézet tükrözi, hogyan vélekedtek a szakemberek a Rákosi-korszakot megelőző gyógypedagógiáról és milyen változásokat észlelnek ehhez képest: *„A gyógypedagógia a burzsoá korszakban kizárólag egy ugynevezett karitativ intézmény volt, amely az általános oktatásban részt nem vett gyermekekkel foglalkozott bizonyos mértékig, még pedig könyöradományok formájában. Ezt a karitativ jellegűséget a nép demokrácia kormánya megszüntette és ezt a problémát szocialista módon oldotta meg. A szocialista módon való megoldás annyit jelent, hogy a termelésből és a munkából különböző tragédiák folytán kizárt ember-anyagunkat is kötelesek vagyunk képesíteni a munka jogára és kötelesek vagyunk biztosítani azt, hogy életét a munka joga alapján élje, mint ember. Ezek a feladatok nem mindennapiak, ezek rendkívül nehéz feladatok, különösen, ha figyelembe vesszük (...) hogy olyan emberekről és olyan gyerekekről van szó, akik agyilag sérültek.”* (Bárczi 1954)

1954. december 20–21-én zajlott az Országos Gyógypedagógiai Konferencia, melyen Kiss Gyula oktatási miniszterhelyettes referátumában szintén kiemelte, hogy a háború előtt kizárólag a súlyos fogyatékos gyermekek részesülhettek „szánakozó jóindulat” formájában segítségben. Úgy vélekedett, hogy a korábbi, karitatív jellegű hozzájárulásokkal szemben a korszakban állami feladattá vált a gyógypedagógiai intézményrendszer működtetése, melynek következménye volt, hogy a gyógypedagógiai nevelés-oktatás a közoktatás rendszerében az alsófokú oktatás szerves része, valamint társadalmi probléma lett. (Kiss 1955, 2.)

A gyógypedagógiai osztályok és iskolák oktatási rendszerbe történő illeszkedésének elősegítése érdekében 1948-ban a következő teendők kerültek napirendre: „1. a gyógypedagógiai iskolákba és főleg az osztályokba áttelepített gyermekek szakszerű iskolai nevelésének állandósítása; 2. ezzel kapcsolatban a gyógypedagógiai intézmények hálózatának további kiépítése; 3. a jelenleg működő nevelők átképzése és továbbképzésük intézményes biztosítása; 4. a gyógypedagógiai iskolák és osztályok részére megfelelő tankönyvek készítése.” (Krieger 1948, 218.) A vizsgálat fókuszát képező években az új módszerek, didaktikai eljárások eredményének tekintették, hogy az értelmi fogyatékos gyermekek olvasás- és írástanítása javult. 1954-re az iskolákat a legszükségesebb tankönyvekkel és már néhány kézikönyvvel, módszertani útmutatásokkal is ellátták. A gyógypedagógiai intézményekben fellépő nevelőhiány azonban nehézségeket okozott, a megyék részéről igényelt pedagóguslétszám felére volt csupán nevelő, az általános iskolák mellett létesítendő osztályok elindításához sem tudtak pedagógust biztosítani. (Kiss 1955, 4.)

1953. június 1-én a gyógypedagógiai intézmények vezetésének decentralizálása valósult meg: a gyógypedagógiai osztályok, intézetek a megyék oktatási osztályainak igazgatása alá kerültek. Az iskolákban folyó munka eredményességének feltételeként tekintették, hogy a megyei oktatási osztályok vezetői jobban megismerjék a gyógypedagógiai nevelő-oktatómunka kérdéseit, legfőbb összefüggéseit. A megyei tanácsok oktatási osztályainak a helyi adottságok, lehetőségek feltárásával és felhasználásával kellett a gyógypedagógiai intézmények szakirányítását megoldani. Az 1940-es évek végétől mindinkább felismerték – országos és megyei szinten egyaránt –, hogy a társadalmi szemléletformálás akkor érheti el célját, ha a gyógypedagógiai nevelő-oktatómunka feladatát, munkáját és eredményeit széles körben megismerik. (Kiss 1955) Ezt a célt szolgálták a helyi sajtó bevonásával megvalósuló kezdeményezések, melyek a fogyatékos gyermekek sajátosságait, nevelésük-oktatásuk kérdéseit, feltételeit, az intézményekben folyó munka nehézségeit és lehetőségeit tárták az olvasók elé.

A gyógypedagógiai nevelésben-oktatásban részesülő gyermekek, az áttelepítések

„A népoktatási törvény a tömegtanításban nem részesíthető gyermekeket kizárja az egyformán egészségesek és egyformán fejlettek iskoláiból és számukra a gyógypedagógiai intézeteket jelöli ki nevelési helyül. Gyógypedagógiai intézetbe tehát csak a népiskolából kizárt gyermek kerülhet. A kizárás oka mindig valamilyen fejlődési zavar, nem átmeneti állapot, hanem állandó sajátosságos alkat, melyhez sajátosságos lelki egyensúlyzavar kapcsolódik. (...) Ezeknek a gyermekeknek a mozgásából hiányzik az egészségesek által megszokott ritmus, a mindennapi élet ritmusa. Éppen e miatt az arithmiás voltuk miatt

előbb vagy utóbb a környezet számára elviselhetetlenné válnak. Ez az elviselhetetlenségük testük fejlődésével fokozódik és oda fajul, hogy elmegyógyintézetbe kell őket elhelyezni. Éppen azért, mert elviselhetetlenek az egészségesek számára, (...) ezeket a gyermekeket el kell különíteni. Elkülönítésük az egészségesek védelmét jelenti. Így is írhatjuk tehát, hogy a gyógypedagógiai intézetek, az egészségesek preventív intézményei.” (Bárczi 1946, 7–8.) A forrás sorai tükrözik a társadalom és a gyógypedagógiát képviselő szakemberek korszakra jellemző segítő és kirekesztő gesztusát, vélekedését a fogyatékos embereket illetően, valamint kirajzolódik az áttelepítési munkálatok, a gyógypedagógiai nevelés-oktatás célja, feladata is.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 70.000/1946. V. K. M. számú rendelete meghatározta, hogy az érdekelt általános iskolák igazgatójából, az érintett gyermek osztálytanítójából, az iskolaorvosból, a helyben már megszervezett gyógypedagógiai osztály kijelölt tanítójából, valamint a gyógypedagógiai iskola/zárt intézet nevelőtestületének egy tagjából bizottságot kellett alakítani. A bizottság állapította meg, hogy a tanítója által javaslatba hozott gyermeket valóban indokolt-e gyógypedagógiai osztályba, iskolába áthelyezni. A bizottságban az elnöki tisztelet az általános iskola igazgatója töltötte be. A fogyatékos tanulók jogosultságának meghatározása céljából minden városban gyógypedagógiai Áttelepítő Bizottságot kellett felállítani. A bizottságok április–május hónapban, az iskolai év befejezése előtt kezdték meg munkájukat. Azokról a gyermekekről, akiket a bizottság elé kívántak vinni, az általános iskola javaslati lapot állított ki, amelyen az áttelepítésre utalt gyermek nevelője részletes nevelési véleményt adott. A bizottság a gyermeket megvizsgálta, s ha gyógypedagógiai nevelésre szorult, beiskolázásáról – a vak és siketnéma gyermekek kivételével – a tanulmányi felügyelő gondoskodott. (Buday, 1951)

Bárczi Gusztáv (1959) írása alapján képet kapunk arról, hogy a korszak áttelepítési munkálatait érintően a fogyatékos gyermekek két csoportját különböztették meg. Az általános iskola a látássérült, hallássérült, súlyos értelmi fogyatékos gyermekeket már a beiratkozás alkalmával jegyzékbe vette, és intézeti elhelyezés céljából névjegyzéküket felterjesztette az illetékes minisztériumba, ahol a gyógypedagógiai osztály gondoskodott intézeti elhelyezésükről. *„Ezek a gyermekek olyan fogyatkozásban szenvednek, melyet a laikus ember is azonnal észrevesz, így a normális gyermekek között való tartásuk mindkét fél szempontjából káros. A gyermekeknek ez a csoportja: a környezet és az iskola számára elviselhetetlen gyermekeket jelenti.”* (Bárczi 1959, 105.) A beiskolázott, hatodik életévüket betöltött gyermekek között voltak olyan esetek is, akikről az iskolában eltöltött első év folyamán derült ki, hogy *„az iskola számára elviselhetetlenek”*. (Bárczi 1959, 105.) Ezeknek a gyermekeknek a gyógypedagógiai intézetekbe való áttelepítéséről a minisztérium rendeletben intézkedett. (Bárczi, 1959)

Amennyiben a bizottság megállapítása szerint az általános iskola osztályaiban annyi fogyatékos gyermek tanult, hogy a különálló gyógypedagógiai osztály megnyitása számukra indokolt volt, a gyógypedagógiai osztályt megfelelő tanító vezetésével meg kellett nyitni. Abban az esetben, ha a gyógypedagógiai osztály, iskola valamelyik növendékének fejlődésében olyan mértékű fejlődés volt megállapítható, hogy az általános iskolába való visszahelyezése indokoltnak látszott, a gyermek tanítója a visszahelyezésre javaslatot tett a bizottságnak. A bizottság határozott abban a kérdésben is, hogy visszahelyezhető-e a gyermek az általános

iskola megfelelő osztályába. A súlyosabb fogyatékos gyermekeket, a nyilvános nép-, általános iskolából kizárt tanulókat (lásd Rendelet 1922; Törvénycikk 1940) gyógypedagógiai zárt intézetbe kellett elhelyezni. Ezeket a gyermekeket – a szülők hozzájárulásával – a bizottság utalta be a megfelelő intézetbe.

A 6.000/1948. évi rendelet értelmében a már áttelepített gyermek tanulmányait csak gyógypedagógiai osztályban, iskolában folytathatta, kivéve, ha ilyen jellegű osztály a lakóhelyén nem működött. Az általános iskolás tanulót a gondviselő kérelmére a gyógypedagógiai osztályba abban az esetben is fel lehetett venni, ha a gyógypedagógiai áttelepítő bizottság őt gyógypedagógiai oktatásra nem utalta. Azt, hogy az áttelepített vagy gyógypedagógiai oktatásra jelentkezett tanulót első alkalommal melyik gyógypedagógiai osztályba kellett beíratni, a tanuló képességeinek újabb vizsgálata alapján a gyógypedagógiai osztály vezetője, gyógypedagógiai iskolában pedig a tantestület állapította meg. Azt a tanulót, akinek képességei nem érték el az első gyógypedagógiai osztályban megkívánt mértéket, előkészítő osztályba⁹ kellett beíratni.

A gyógypedagógiai osztályokba áttelepített növendékek 85–90%-a munkás- és szegényparaszt származású volt, illetve többen gyermekvédő intézetek gondozása alatt álltak. Közülük sok gyermeket értelmi fogyatékosnak minősítettek, akiket egyébként az általános iskola is képes lett volna nevelni-tanítani. Ennek hatására jelent meg az 1951. évi XV. törvény, melynek értelmében gyógypedagógiai intézetekbe, osztályokba csak olyan értelmi fogyatékos gyermekek voltak felvehetőek, akikről a pedagógiai és orvosi vizsgálat is megállapította, hogy hiányos előmenetelük oka agyi sérülésből származó fogyatékoság. (Gordosné Szabó 2000, 111.) A 847/804-3/1953. VII. K. M. számú utasítás már azt is megjelölte, hogy a gyermek gyógypedagógiai intézetbe helyezése kizárólag idegszakorvosi vélemény alapján történhet, nem lehet csak a gondviselő kérelmére a felvételt elindítani. Az oktatásügyi miniszter 804–36/1954. O. M. számú utasítása alapján abban az esetben, ha intézmény hiányában az áttelepített növendékeket nem lehetett gyógypedagógiai intézménybe beiskolázni, férőhely üresedéséig az általános iskolában kellett maradnia. A gyermek iskolába járás alóli felmentése csak abban az esetben valósulhatott meg, ha magatartásával az osztályközösség munkáját nagymértékben akadályozta.

A fókuszba emelt időszakban a gyógypedagógiai diagnózis megállapítása, a pedagógiai vizsgálat a Pavlov kutatásaira épített gyógypedagógiai gyakorlat szellemében valósult meg. A gyermekek megfigyelésének menetéhez, a diagnózis felállításához Illyés Gyuláné (1955) részletes szempontrendszere iránymutatásul szolgált. Írásából kitűnik, hogy a finom részletek kiderítésére törekvés, a sokoldalúság, az összefüggések feltárásának kívánalma már az 1950-es évek gyógypedagógiájának jellemzője volt. A gyermek értelmi, érzelmi, akarati magatartásának,

---

⁹ Az 1952-es tanterv és módszertani útmutatás a gyógypedagógiai intézetek, iskolák és osztályok számára a következő osztálycsoportokat definiálta: Kísérleti csoport: az értelmi fogyatékos tanulók legsúlyosabb csoportja; Átmeneti osztály (korábban Előkészítő I.): azoknak a gyermekeknek a köre, akik a fegyelmesség és az utánozni tudás fokát elérték; Előkészítő osztály: ebben az osztályban dőlt el, hogy alkalmas-e a gyermek a nevelésre-oktatásra, célja volt a – Pavlov tanításai mentén meghatározott – második jelzőrendszer kialakítása.

környezetének, egyéni sajátosságainak, a fogyatékosok okának és fokának tisztázása, valamint ezek alapján a tennivalók megállapítása a lélektan, a gyógypedagógiai lélektan módszereivel, a megfigyelés, kikérdezés útján valósult meg. (Illyés 1955) A fogyatékosok értelmezésében a természettudományos megközelítés elfogadott volt a megelőző évtizedekben is, éppen ezért az idegrendszer működésének feltárását célzó szovjet fiziológiai, biológiai kutatások eredményei nehézségek nélkül beépültek a gyógypedagógia ismerettárába. (Mesterházi 1988)

A gyógypedagógiai osztályok és iskolák megszervezésének körülményei

A 70.000/1940. V. K. M. számú rendelet útmutatásai szerint létesített osztályok és iskolák működésének létjogosultságát illetően egyetértettek a korszak gyógypedagógiát képviselő szakemberei: „Vajjon szükség van-e ilyen nagyszámú gyógypedagógiai osztályra? E kérdésre két szempontból lehet válaszolni: 1. az általános iskola szempontjából és 2. a fogyatékos képességű gyermekek szempontjából. Senki számára nem lehet vitás; hogy az általános iskola a maga célkitűzéseit csak úgy tudja megvalósítani, ha megszabadul minden olyan tehertől, amely a szellemi színvonal általános és jelentős emelését akadályozhatja. Az általános iskola tanulóinak mintegy 96 – 97% -át tekinthetjük e célkitűzések elérésére alkalmasnak. De a 3 – 4%-nyi fogyatékos értelmű tanulót sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert ez a 3 – 4% országos viszonylatban igen tekintélyes számú gyermeket jelent. Ezeknek igen jelentős részét megfelelő nevelési eljárás alkalmazásával meg lehet és meg is kell menteni a társadalom számára.” (Krieger 1948, 217.) A gyógypedagógiai osztályok és iskolák megszervezésekor több nehézség is felmerült. Létrehozásuk egyik fő akadálya a szükséges helyiségek, tantermek hiánya volt. Az általános iskolai nevelők és igazgatók azonban – felmérve a gyógypedagógiai osztályok jelentőségét, számos helyen talán a többségi intézmények tanulóinak hátrányára is – igyekeztek a gyógypedagógiai osztályoknak tantermet biztosítani. (Krieger 1948)

A gyógypedagógiai osztályokba való áttelepítésekkel, valamint az osztályok benépesítésével kapcsolatban is merültek fel problémák. Ilyen volt a gyermekek áttelepítésére vonatkozó rendelkezések helytelen értelmezése, majd végrehajtása, amelyek már komolyabb akadályokat jelentettek az újonnan megszervezett osztályok, iskolák munkájában. A 70.000/1946. V. K. M. számú rendelet útmutatásának 11. pontja meghatározta a gyógypedagógiai osztályokba áttelepíthető gyermekek körét, azonban ez nem bizonyult elegendőnek. Először minden általános iskolai osztályból kiválogatták a gyengén tanuló, rossz magaviseletű, sokat mulasztó gyermekeket, s függetlenül attól, hogy értelmi képességeiket tekintve valóban indokolt volt-e, gyógypedagógiai osztályokba telepítették át őket. Több olyan helyen is összevont gyógypedagógiai osztályt szerveztek – mivel csak egy-két tanító állt rendelkezésre a csoport vezetésére –, ahol az áttelepített tanulók magas száma négy-hat osztály felállítását tette volna szükségessé, vagyis ahol osztályok helyett iskolákat kellett volna létesíteni, teljesen osztott tanítási rendszer mellett. (Krieger 1948)

Az áttelepítések nem megfelelő végrehajtásának következménye volt, hogy a gyógypedagógiai osztályokba különböző típusú fogyatékos gyermekeket telepítettek át, nem számolva azzal, hogy együttes tanításuk nem vezet eredményre, ilyen körülmények között a gyógypedagógiai osztály nem tudta hivatását

betölteni. Ennek következménye volt továbbá, hogy a szülők ellenszenvvel tekintettek a gyógypedagógiai osztályokra, szégyellték, hogy enyhe értelmi fogyatékos gyermekeik egy osztályba jártak a súlyosabb fogyatékos gyermekekkel, akiket más intézetekben kellett volna elhelyezni. (Gyenge 1955) Az említett problémák leginkább ott fordultak elő, ahol az Áttelepítő Bizottságnak nem volt gyógypedagógiához értő tagja, mint ahogy a legtöbb helyen nem is lehetett. Emiatt az osztályokban tanuló gyermekeket felül kellett vizsgálni, majd a meghatározott elveknek és szempontoknak megfelelően újra áttelepíteni. (Krieger, 1948)

Azoknak a „gyenge-tehetségű” – főként falusi – gyermekeknek a további szakszerű iskolai nevelésére, akiknek a községben lévő I–III. gyógypedagógiai osztály elvégzése (esetleg ismétlése) után is szükségük volt gyógypedagógiai nevelésre-oktatásra, szolgáltak volna az egy-egy megye, tankerületi főigazgatóság, esetleg országrész ilyen tanulóit összegyűjtő, tanulóotthonnal ellátott körzeti gyógypedagógiai iskolák. Ilyen tanulóotthonokat terveztek a már meglévő, teljesen kiépített nyolcosztályos gyógypedagógiai iskolák mellé is. A fogyatékos gyermek iskolai tanulmányait a lakóhelyén megszervezett gyógypedagógiai osztályban kezdte meg, ott elvégezhetette az első három, esetleg még a negyedik osztályt is, ettől kezdve pedig a körzeti gyógypedagógiai iskolákban történhetett nevelésük-oktatásuk. Az internátussal működő körzeti gyógypedagógiai iskolák megszervezése azért is volt szükséges, hogy azok a gyermekek is részesülhessenek szakszerű nevelésben, akik olyan községekben vagy tanyákon éltek, ahol részükre gyógypedagógiai osztály egyáltalán nem volt szervezhető. A korszak gyógypedagógiát képviselő szakemberei úgy vélték, intézeti elhelyezéssel lehet leggazdaságosabban megvalósítani azt a célt is, hogy ezeket a gyermekeket munkához szoktassák, munkaerejüket és munkakészségüket fejlesszék, s ezáltal őket is társadalom hasznos, dolgozó tagjaivá képezzék ki. (Krieger 1948) Az iskola elvégzése, valamint a meghosszabbított tankötelezettségi kor betöltése után a foglalkoztató intézmények mezőgazdasági és ipari tagozatában kívánták a gyermekeket a munka szolgálatába állítani.

Következtetések

Az 1945–1953 közötti időszakban a magyar gyógypedagógiai intézményrendszer területén – más társadalmi alrendszerekhez hasonlóan – mélyreható változások következtek be. Az áttekintett források nyomán megállapítható, hogy bizonyos tudományterületek a politikai hatalom ideológiájának köszönhetően kerültek előtérbe a gyógypedagógiai intézményekben. Erre kiváló példa a marxizmus-leninizmus, amely elmélet elsődleges célja nem a tudományos kutatás volt, hanem a hatalmon lévő párt világnézetének közvetítése. (Balog, Nagy 2016)

Az általános iskolák továbbfejlesztése tárgyában kiadott 70.000/1946. V. K. M. számú rendelet, amely a „természetes és helyes szelekció érdekében” gyógypedagógiai iskolák és osztályok országos megszervezéséről intézkedett, intézményesen teremtette meg annak lehetőségét, hogy az értelmi fogyatékos gyermekek – képességeiknek megfelelő mértékben és módon – az alapvető műveltségben részesülhessenek. (Krieger 1948, 217.) E rendelet nyomán 1947-ben országsszerte megindultak a gyógypedagógiai iskolák és osztályok felállításának, megszervezésének munká-

latai, nemcsak a városokban, hanem a falvakban, sőt még a nagyobb tanyai központokban is. A korszak érdekéért említhetjük, hogy a gyógypedagógiai intézmények száma nőtt, valamint módszertani, didaktikai tapasztalatokat halmoztak fel szakmai képviselői.

Különös érdeklődésre tarthat számot Bárczi Gusztáv munkásságának elemzése, életművének értékelése, hiszen olyan személy szakmai teljesítményéről van szó, aki már 1945 előtt is szerepet játszott a gyógypedagógiában, a pedagógiai közéletben, szakmai szocializációjának egy része a háború előtti időszakokra esik, majd a háború után is aktívan tevékenykedett. Az 1945 utáni időszak gyógypedagógiája, annak művelői szintén alárendelődtek a korszak politikai kényszereinek, a kialakuló egypártrendszer ideológiai egyneműségének, a hatalmi szempontoknak alávetett tudományos meggyőződésnek, lehetőségeik korlátozottak voltak a tudományos szabadság vállalása tekintetében is.

Irodalom

- Balog B. – Nagy A. (2016): A neveléstudomány helyzete az 1949-1957 közötti időszakban a személyi ügyek és háttérintézmények tükrében. In: Németh A., Garai I. – Szabó Z. A. (szerk.): Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában. Bp., 161–183.
- Bárczi G. (1940): A gyógypedagógia helye a magyar iskolarendszerben. *Magyar Gyógypedagógiai Tanárok Közlönye*, 2(10), 197–200.
- Bárczi G. (1946): Gyógypedagógia. *Köznevelés*, 2(4–5), 7–8.
- Bárczi G. (1952): A nervizmus hatása a magyar gyógypedagógia fejlődésére. In A magyar gyógypedagógia a nervizmus szemléletében. A közoktatásügyi miniszter rendeletére. Bp., 7–24).
- Bárczi G. (1955): A gyógypedagógia utolsó tíz éve. *Gyógypedagógia*, 1(1), 8–1.
- Bárczi G. (1959): Általános gyógypedagógia. Bp.
- Berényi F. (1940): A fejlődésben zavart gyermek érési szakainak meghatározása és tartalmi kialakulása. *Magyar Gyógypedagógiai Tanárok Közlönye*, 2(4), 76–81.
- Buday G. (1951): A gyógypedagógiai intézményeink munkája. *Köznevelés*, 7(20), 825–826.
- Csikós G. (szerk.) (2022): Forrásvidékek. Visszaemlékezések a 20. századra. Bp.
- Dénes M. (1949): Az új magyar pedagógia útján. *Magyar Pedagógia*, 57–58., 87–93.
- Faragó L. (1950): A „koalíciós neveléstudomány” bukása. *Magyar Pedagógia*, 59., 66–77.
- Gál A. (2010): Az általános iskola és a gyógypedagógiai oktatás kapcsolata a jogszabályok tükrében az 1946–55-ös években. In: Andl H., Dominek D. L., Molnár-Kovács Zs. (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben. 47–52.
- Gál A. (2015): Egy kísérlet Magyarországon az 1940–1950-es években az értelmi fogyatékosok pedagógiájának megújítására. A Bárczi-féle „egységes tanterv” kialakulása, használata, kritikája. PTE OTNDI, Doktori (PhD) értekezés.
- Golnhofer E. (2004): Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949. *Iskolakultúra*.
- Golnhofer E. – Szabolcs É. (2016): Az 1945 utáni korszak neveléstudományának kutatása. Kutatásmetodológiai megfontolások a személyes dokumentumok

- forrásértékéről. In: Németh A., Garai I., Szabó, Z. A. (szerk.): Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában. Bp., 185–202.
- Gordosné Szabó A. (2000): A magyar gyógypedagógus-képzés története. Bp.
- Gordosné Szabó A. (2012): Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek. Bp.
- Gyarmati Gy. (2021): A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Bp.
- Gyenge A. (1955): Gyógypedagógiai Intézet Baranyában. Iskoláink – nevelőink. A Baranya megyei és a Pécsi városi Tanács Végrehajtóbizottságai Oktatási Osztályainak tájékoztatója, 1955. július–október, 75–77.
- Halász G. (1984): Felügyelet és oktatásirányítás Magyarországon – történeti-szociológiai elemzés 1945-től napjainkig. Tervezéshez kapcsolódó kutatások 93. Oktatáskutató Intézet.
- Hatos Gy. (1972): Az értelmi fogyatékosok pedagógiájának 25 éves fejlődése. A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Évkönyve V. 97–103.
- Illyés Gy.-né (1955): Gyógypedagógiai diagnosztika. *Gyógypedagógia*, 1(1), 26–28.
- Jáború M. (1958): A magyar köznevelés jelenlegi szervezete és problémái. In: Kiss, Á. (szerk.). Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp., 471–494.
- Kardos J. (2003): Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 13(6-7), 73–80.
<https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/19869/19659>
- Kéri K. – Varga A. (2004): A pártideológia tükröződése az 1950–1953 között kiadott alsó tagozatos tankönyvekben. *Acta Pedagogica*, 11–12(1-2), 23–34.
- Kiss Gy. (1955): Közoktatás és gyógypedagógia. *Gyógypedagógia*, 1(1), 2–7.
- Kiss Kond L. (1997): Száz éves a pedológia. *Módszertani közlemények*, 37(3), 100–106.
- Klug P. – Simon, J. (szerk.) (1935): A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1930–31, 1931–32, 1932–33, 1933–34 és 1934–35. tanítási évben.
- Knausz I. (1985): A szocialista közoktatáspolitikai kialakításának első kísérletei Magyarországon a felszabadulás után. ELTE BTK, Doktori (PhD) értekezés.
- Mesterházi Zs. (1988): Az értelmi fogyatékosok változó meghatározásainak előfordulása gyógypedagógiai nevelési dokumentumokban (1884–1984). In: Mesterházi Zs., Páricska K. (szerk.): Enyhe fokban értelmi fogyatékosok iskolai nevelése (szemelvények) Bp., 5–35.
- Mészáros I. (1989): A koalíciós időszak iskolatörténetéből – Sík Sándor az Országos Köznevelési Tanácsban 1945–1948. *Pedagógiai Szemle*, 39(1), 43–56.
- Krieger Gy. (1948): A gyógypedagógiai iskolák és osztályok helyzete és jövője. *Köznevelés*, 4(10), 217–219.
- Lackó I. (1952): 150 éves a magyar gyógypedagógia. *Köznevelés*, 8(23), 704–705.
- Méhes J. (1958): A gyógypedagógia mint elméleti és gyakorlati diszciplína. *Gyermekgyógyászat*, 9(10-11), 340–352.
- Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. (2002): Bevezetés a pedagógia és az iskola-történetébe. Bp.
- Mérei F. (1949): A burzsoá objektivizmus a gyermeklélektanban. *Magyar Pedagógia*, 57–58., 68–78.
- Mile A. – Kiss, L. (2022): Kihívások és megfelelések a pedagógiai szakszolgálati ellátórendszerben. *Gyógypedagógiai Szemle*, 50(1), 35–50.

- Mihály O. (1988): Politika, ideológia és pedagógia elmélet. *Köznevelés*, 44(38), 13–15.
- Németh A. – Biró Zs. H. (szerk.) (2016): Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában. Bp.
- Nóbik, A. (2010): Abnormal children in the Hungarian historiography of education. In: Nóbik, A.; Pukánszky, B. (Eds.). Normalität, Abnormalität und Devianz. Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne. 49–57.
- Pukánszky B. (2014): A magyar iskolatörténet és pedagógusképzés paradigmái. Bp.
- Ravasz I. (2003): Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914-1945. Bp.
- Romsics I. (2010): Magyarország története a XX. században. Bp.
- Szabóné Pongrácz P. (2022): Szegregált gyógypedagógiai oktatáson át vezető életutak felnőtt személyek narratíváinak tükrében. PTE OTNDI, Doktori (PhD) értekezés.
- Weszelovszky L. (1948): A gyógypedagógiai iskolák és osztályok az 1947–48. tanévben. *Köznevelés*, 4(15), 357–359.
- Zádor I. (1951): Pavlov válogatott művei. *Akadémiai Értesítő*, 58(485), 170–185.

Törvények, rendeletek, határozatok

- M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. évi 130.700. számú rendelete, az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. tc. végrehajtásáról." Magyarországi Rendeletek Tára, 57, 1231–1293.
1940. évi XX. tc. az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. (1940. július 12.)
- Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 6650. M. E. számú rendelete az általános iskola szervezéséről. Magyarországi Rendeletek Tára, 79, 629.
- 70.000/1946. V.K.M sz. rendelet az általános iskola továbbfejlesztése tárgyában. *Köznevelés*, 2(14-15), 10–19.
- 7400/1947. V. K. M. számú rendelet a gyógypedagógiai iskolák és a gyógypedagógiai osztályok tantervének életbeléptetéséről. *Köznevelés*, 3(19), 169–172.
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 6.000/1948. V. K. M. sz. rendelete az értelmi fogyatékos tankötelesek általános iskolai oktatásának szabályozása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1949. január 1. (1), 42–44.
1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában (Kihirdettetett az 1948. évi június hó 16. napján).
- 847/804-3/1953. VII. K. M. sz. utasítása az értelmi fogyatékos gyermekek általános iskolából gyógypedagógiai intézményekbe történő áttelepítésének szabályozása tárgyában. *Közoktatásügyi Közlöny*, 3(3), 26–30.
- A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről. *Köznevelés*, 6(8), 209–210.

Az oktatásügyi miniszter 804-36/1954. O. M. számú utasítása az általános iskolák feladatairól a gyógypedagógiai beiskolázással kapcsolatban és a gyógypedagógiai intézmények egyéb feladatai tárgyában. *Oktatásügyi Közlöny*, 2(15), 198–199.

Jegyzőkönyv

Jegyzőkönyv. Készült 1954. június 12-én a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottságának ankétján a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rektori Tanácstermében. Akadémiai Levéltár.

<http://www.pukanszky.hu/LEVELTAR/>

Tanterv

Tanterv és módszertani utmutatás a gyógypedagógiai intézetek, iskolák és osztályok számára. Közoktatásügyi Minisztérium Gyógypedagógiai Osztálya. 852-6831/1952 rend. Tankönyvkiadó.